

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та
національної безпеки
Кафедра економічної теорії,
інтелектуальної власності та публічного
управління

Кваліфікаційна робота
на правах рукопису

БОРОВСЬКА АНАСТАСІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

(прізвище, ім'я, по батькові здобувача вищої освіти)

УДК 316.774:351.86
(індекс)

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ
ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ**

(тема роботи)

281 «Публічне управління та адміністрування»

(шифр і назва спеціальності)

Подається на здобуття освітнього ступеня бакалавр
кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

А. О. БОРОВСЬКА

(підпис, ініціали та прізвище здобувача вищої освіти)

Керівник роботи:

Дацій Надія Василівна

(прізвище, ім'я, по батькові)

доктор з державного управління, професор

(науковий ступінь, вчене звання)

Висновок кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

за результатами попереднього захисту: **БОРОВСЬКОЇ Анастасії Олександрівни** допущена до захисту

Протокол засідання кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління № _____ від «_____» вересня 2024 р.

Завідувач кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління

к.е.н., професор
(науковий ступінь, вчене звання)

_____ (підпис)

Валентина ЯКОБЧУК
(власне ім'я, прізвище)

«_____» вересня 2024 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти **БОРОВСЬКА Анастасія Олександрівна** захистила
(прізвище ,ім'я, по батькові)

кваліфікаційну роботу з оцінкою:
сума балів за 100-бальною шкалою _____
за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____ - _____
(науковий ступінь, вчене звання)

_____ (підпис)

Настасія ПУГАЧОВА
(власне ім'я, прізвище)

АНОТАЦІЯ

БОРОВСЬКА А. О. Вплив засобів масової інформації на громадську думку як загроза національній безпеці держави. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня бакалавра за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» – Поліський національний університет, Житомир, 2024.

У кваліфікаційній роботі досліджено вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на формування громадської думки та їх роль у національній безпеці. Виявлено, що найбільшою загрозою для національної безпеки держави є поширення дезінформації та пропаганди на таких великих майданчиках, як соціальні мережі та новинні канали. Розглянуто шляхи удосконалення системи впливу мас-медіа на громадську думку як загрози національній безпеці.

Ключові слова: вплив дезінформації, громадська думка, дезінформація, засоби масової інформації, інформаційна безпека, медіа-простір, національна безпека, поширення дезінформації, пропаганда, соціальні мережі, створення дезінформації.

SUMMARY

BOROVSKA A. Media influence on public opinion as a threat to national security. Qualification work on manuscript rights.

Qualification work for a bachelor's degree in specialty 281 «Public management and administration» – Polissia National University, Zhytomyr, 2024.

The qualification work examines the impact of mass media on the formation of public opinion and their role in national security. It is revealed that the greatest threat to the national security of the state is the spread of disinformation and propaganda on such large platforms as social networks and news channels. The author considers ways to improve the system of media influence on public opinion as a threat to national security.

Keywords: influence of disinformation, public opinion, disinformation, foreign media, information security, media space, national security, spread of disinformation, propaganda, social networks, creation of disinformation.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ	7
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ	20
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	25
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ	27
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	34
ВИСНОВКИ	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	38
ДОДАТКИ	45

ВСТУП

Актуальність теми дослідження полягає в тому, щоб визначити, наскільки вплив ЗМІ може стати загрозою для стабільності та безпеки держави. Зокрема, це може включати маніпуляцію громадською думкою в інтересах зовнішніх чи внутрішніх акторів, поширення дезінформації або стимулювання міжнаціональних конфліктів через некоректне відображення подій та фактів. Таким чином, наше дослідження має важливе значення для розуміння та управління цими процесами з точки зору забезпечення національної безпеки.

Поняття «громадської думки», «національної безпеки» було предметом вивчення значної кількості спеціалістів у сфері публічного управління та політології, а саме Боровик Л. А., Волос Н. М., Наїмович Є. М., Рачинська О., Руженко Л.М. та ін. В області дослідження інформаційних конфліктів значний внесок зробив Г. Почепцов. У своїй роботі, присвяченій аналізу інформаційних воєн, він не тільки розкриває їхню природу та витoki, але й уважно вивчає трансформації, які відбуваються в інформаційному середовищі під час протиборства в цій сфері. Вплив ЗМІ на громадську думку вивчали наступні науковці М. Матула, А. Мойсіяха, М. Рудик та ін.

Мета дослідження – розглянути вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на громадську думку та розкрити його можливі наслідки для національної безпеки держави.

Поставлена мета дослідження передбачає вирішення таких завдань:

– визначити роль ЗМІ у формуванні суспільної думки, їхню важливість у процесі інформування громадськості та вплив на утворення поглядів та переконань;

– провести аналіз можливих шляхів, якими цей вплив може бути здійснений, включаючи змістовність, тон та спрямованість інформаційних матеріалів;

– навести шляхи та напрями удосконалення системи впливу на громадську думку.

Об'єкт дослідження – види загроз національній безпеці, спричинених впливом засобів масової інформації на громадську думку.

Предмет дослідження – вплив засобів масової інформації на громадську думку як загроза національній безпеці держави.

Методологічна основа представлена сукупністю загальнонаукових принципів та методів соціального пізнання, аналізу та узагальнення джерел на тему дослідження. В роботі використовувалися такі методи: групування фактичних даних, порівняльний, структурно-функціональний, агрегований аналіз та інший інструментарій обробки статистичних даних; проблемно-науковий, системно-структурний.

Перелік публікацій: основні теоретичні положення кваліфікаційної роботи доповідалися на: [1]; міжнародні науково-практичній конференції «Інтеграція освіти, науки та бізнесу в сучасному середовищі: літні дебати», WayScience, м. Дніпро, 1-2 серпня 2024 року [2].

Практичне значення дослідження полягає у всебічному аналізі впливу ЗМІ на громадську думку та його можливих наслідків для національної безпеки. Це дослідження може слугувати основою для розробки рекомендацій та стратегій, спрямованих на зміцнення інформаційної безпеки держави та протидію деструктивним впливам медіа. Вивчення впливу ЗМІ дозволяє майбутнім фахівцям з публічного управління розробляти та впроваджувати політики, що мінімізують ризики дезінформації та маніпуляцій. Це, в свою чергу, сприяє підвищенню ефективності управлінських рішень, забезпеченню громадського порядку та стабільності, а також формуванню стійкого інформаційного простору, що є необхідним для національної безпеки.

Структура та обсяг роботи. Робота складається з вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (48). Обсяг роботи – 40 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

Засоби масової інформації (ЗМІ, мас-медіа) – це різновид медіа, орієнтований на одночасне передавання інформації великим групам людей [38]. Вони охоплюють засоби передавання, зберігання та відтворення інформації, такі як преса (газети, журнали, книжки), радіо, телебачення, інтернет, кінематограф, звукозаписи та відеозаписи [38]. Визначення ЗМІ змінювалося з часом, відображаючи технологічний розвиток та соціальні зміни. Наприклад, у 30-х роках ХХ століття Дж. Г. Мід, який досліджував вплив соціального середовища на людей, розглядав суспільство як сукупність процесів взаємодії між окремими індивідами, де комунікація відіграє ключову роль [10]. У сучасному світі, з появою інтернету та соціальних медіа, визначення ЗМІ розширилося до включення цифрових платформ та користувацького контенту [38]. Сучасні виклики та тенденції, які впливають на розуміння ЗМІ, включають проблеми, пов'язані з дезінформацією, фейковими новинами, цензурою, а також впливом соціальних мереж на формування громадської думки [9]. Ці виклики ставлять під сумнів традиційну роль ЗМІ як надійного джерела інформації та вимагають нових підходів до медіаграмотності та регулювання контенту [9].

Громадська думка може бути визначена як сукупність поглядів, ставлень, переконань та оцінок, які поділяють більшість членів суспільства щодо різних аспектів громадського життя [37]. Це поняття відображає колективну свідомість і часто використовується для оцінки ставлення населення до політичних, соціальних та економічних питань. Визначення громадської думки змінювалося з часом, відповідаючи на зміни в соціальній структурі, технологіях та комунікаційних методах. Наприклад, у ХVІІІ столітті Йоханнес фон Солсбері використовував латинські вирази «*publika opinio*» і «*opinion publika*»,

щоб описати владу громадської думки [37]. Сучасні виклики та тенденції, які впливають на розуміння громадської думки, включають глобалізацію, розвиток інформаційних технологій, зростання впливу соціальних медіа та поширення фейкових новин. Ці фактори сприяють швидкому поширенню інформації та ідей, але також створюють ризики дезінформації та маніпуляції громадською думкою [37].

Національна безпека – це комплекс заходів, стратегій та політик, що забезпечують захист держави, її суверенітету, територіальної цілісності та громадян від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх. Вона охоплює не тільки військову безпеку, але й економічну, політичну, соціальну, культурну та інформаційну сфери. Інформаційна безпека – це частина національної безпеки, що стосується захисту інформаційних систем, даних і технологій від загроз, які можуть зашкодити їхній цілісності, конфіденційності або доступності. Це включає захист від кіберзагроз, кібератак, розповсюдження дезінформації та інших форм інформаційної агресії.

Досліджуючи думки науковців з державного управління, ми можемо узагальнити, яку відіграє роль ЗМІ у формуванні громадської думки. Мас-медіа виступають як основний канал інформації та аналізу подій, впливаючи на сприйняття політичних процесів громадськістю [44]. Політика використовує медіа для поширення своїх ідей та програм, а медіа, будучи незалежним чинником, впливають на формування громадської думки, що є двостороннім процесом взаємодії [5]. Громадська думка, сформована мас-медіа, виступає як важливий механізм прийняття політичних рішень на всіх рівнях [5]. Незалежні та об'єктивні медіа виступають як один з чинників стабільності політичної системи та демократичних форм суспільно-політичної діяльності [3].

Дослідження Д. В. Яковлева «Медіатизація політичної взаємодії в Україні: мас-медіа, аудиторія, влада» аналізує складність та багатозначність теоретичних концепцій, що вивчають діяльність мас-медіа, та їх вплив на громадську думку [46]. Одна із найважливіших функцій мас-медіа у політичній взаємодії – функція суспільної інтеграції. Вона пов'язана з функцією

артикуляції інтересів різних спільнот, які потребують розуміння і визнання на рівні громадської думки та політичної дії [48, с. 177].

Стаття «Оптимізаційний вплив мас-медіа на комунікативну взаємодію у сфері публічного управління», написана кандидатом наук з державного управління Оленою Рачинською [25], розглядає важливість мас-медіа як ланки функціонування політичної системи суспільства та їх вплив на публічне управління. Публічне управління в сучасних умовах неможливе без розвинутої системи комунікацій. У часи переходу до інформаційного суспільства роль мас-медіа у публічних процесах, що відбуваються в Україні, стає все більш значущою. Суб'єкти публічної влади стають активними учасниками комунікативного процесу. Для успішного проведення демократичних реформ необхідно забезпечити широку відкритість суспільства, гласність і свободу слова, без надання переваг жодній політичній силі у контролі над засобами масової інформації [24, с. 33].

Аналіз «Взаємодія органів державної влади і мас-медіа», який провів Петро Вербицький, висвітлює ключові аспекти взаємодії діяльності органів влади і мас-медіа в Україні, з акцентом на важливості коректного вживання поняття «взаємодія» щодо діяльності влади та ЗМІ [3]. В його роботі термін «взаємодія» розтлумачений, як «взаємний зв'язок між владою та медіа, їхній взаємний вплив, який призводить до зміни статусу» [3, с. 22].

Стаття «Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України», автором якої є кандидат наук з державного управління О.С. Коврига, досліджує питання підвищення ефективності взаємодії органів державної влади з громадськістю [12]. У статті підкреслюється важливість налагодження ефективних зв'язків із громадськістю місцевими органами влади через систематичний підхід, включаючи збір інформації, вивчення громадської думки, формування пріоритетів розвитку та організацію громадських слухань. Наголошується на необхідності відкритості, гласності та діалогу між органами влади та громадськістю для забезпечення відповідності управлінських рішень реальним потребам суспільства і

формування єдиної комунікаційної політики, за допомогою засобів масової інформації. Успішне виконання цих заходів допоможе підвищити довіру громадян і забезпечити підтримку політики влади [12, с. 122].

Робота «Демократичні механізми формування громадської думки», автором якої є Руженко Л. М., розглядає вплив мас-медіа на формування громадської думки, зокрема через аудіовізуальні мас-медіа, друковані видання та Інтернет-комунікації [28]. Основна думка автора полягає в тому, що формування громадської думки сьогодні значною мірою залежить від мас-медіа, включаючи традиційні засоби (телебачення, радіо, преса) і новітні платформи (соціальні мережі, блоги, форуми). Ці медіа виступають ключовими інструментами демократичної взаємодії між владою та суспільством, створюючи «уявлені спільноти» і забезпечуючи постійний зв'язок з широким соціальним середовищем. Їхні особливості, такі як широта охоплення, цілеспрямованість, швидкість і інтерактивність, роблять їх основними механізмами формування громадської думки в сучасному інформаційному суспільстві [28].

Науковці з державного управління висвітлюють ряд потенційних загроз, які мас-медіа можуть становити для суспільства та державного управління. Далі наведу деякі з ключових висновків. Мас-медіа можуть використовувати деструктивний мовний вплив, націлений на шкідливі для адресата наслідки, що може включати маніпуляцію, дезінформацію та створення негативних стереотипів [20]. Використання певних комунікативних стратегій та тактик мас-медіа може призвести до нав'язування думки, дискредитації інших позицій, а також до маніпулювання громадською думкою [20]. Мас-медіа можуть оптимізувати або спотворювати комунікативну взаємодію у сфері публічного управління, що впливає на відкритість та прозорість державних процесів. Зростання ролі та значення мас-медіа у публічних процесах може впливати на становлення глобального комунікаційного простору, а також на функції мас-медіа у суспільстві.

Існує кілька теоретичних моделей, які пояснюють вплив мас-медіа на формування громадської думки, які я наведу далі.

Теорія обмеженого впливу, яку запропонував австрійсько-американський соціолог Пол Лазарсфельд, стверджує, що вплив медіа є обмеженим через особистісні фактори та соціальні групи, які служать фільтрами для медійних повідомлень [8].

Теорія «поставлення порядку денного» (Agenda-setting) заснували Максвелл МакКомбс та Дональд Шоу. Вони вперше представили цю теорію у своїй статті 1972 року, яка досліджувала вплив медіа на вибори президента США в 1968 році [47].

Теорія «спіралі мовчання», яку заснувала німецький політолог Елізабет Ноель-Нойманн у 1974 році, зазначає - люди, які відчують, що їхні погляди є менш популярними або соціально неприйнятними, схильні придушувати свої думки, що призводить до спотворення громадської думки [27].

Теорія «встановлення порядку денного другого рівня» (Second-level agenda-setting): розширює основну ідею теорії «поставлення порядку денного». Якщо традиційна теорія «Agenda-setting» фокусується на тому, що медіа визначають, про які теми громадськість думає, вказуючи на важливість певних питань, то теорія другого рівня йде далі [48]. Вона стверджує, що медіа також впливають на те, як люди думають про ці питання, через вибір атрибутів, які висвітлюються [40]. Ця теорія вказує на те, що медіа не тільки визначають теми, які є важливими, але й формують сприйняття та оцінку цих тем у громадськості. Вони роблять це шляхом акцентування на певних аспектах теми, що може включати в себе емоційний заряд, контекстуальні деталі, або специфічні характеристики подій чи особистостей, що обговорюються [40]. Таким чином, медіа не просто вказують, про що ми повинні думати, але й як ми повинні думати про ці речі.

Теорію «використання та задоволення» (Uses and gratifications) розвинули соціологи Елігу Кац (Elihu Katz) та Джей Блумлер (Jay Blumler), а також Майкл

Гуревич (Michael Gurevitch) у 1970-х роках. Ця теорія досліджує, як люди активно вибирають медіа для задоволення своїх потреб і бажань.

Протягом останніх десятиліть ролі традиційних та нових медіа у формуванні громадської думки значно змінилися. Традиційні медіа, такі як газети, телебачення та радіо, колись були основними джерелами інформації для широкої публіки. Вони відігравали центральну роль у висвітленні новин та подій, формуванні політичних думок та соціальних норм [26]. З появою інтернету та соціальних медіа, ситуація кардинально змінилася. Нові медіа, включаючи блоги, соціальні мережі та інші онлайн-платформи, стали важливими інструментами для розповсюдження інформації та взаємодії з аудиторією. Ці платформи дозволяють користувачам не тільки споживати контент, але й активно брати участь у його створенні та поширенні, що призвело до появи такого явища, як громадянська журналістика [26].

Наступним я опишу фактори, які впливають на об'єктивність ЗМІ. Хто володіє медіа, той може контролювати контент, що впливає на об'єктивність інформації [6]. Джерела фінансування медіа можуть впливати на редакційну політику та вибір тем для висвітлення [43]. Уряди або політичні групи можуть чинити тиск на медіа, щоб вони висвітлювали події в певному світлі [43]. Рекламодавці можуть впливати на зміст медіа, оскільки вони є важливим джерелом доходу [6]. Професійні стандарти та етика журналістики визначають, наскільки об'єктивною буде подача інформації [43]. Медіа можуть підлаштовувати контент під переваги своєї аудиторії, що може впливати на об'єктивність [6]. Ці фактори впливають на громадську думку, оскільки медіа формують уявлення людей про навколишній світ. Об'єктивні медіа сприяють інформованості громадян та здоровому демократичному дискурсу. Водночас, медіа, які піддаються впливу вищезазначених факторів, можуть поширювати упереджену або неповну інформацію, що призводить до неправильного сприйняття подій, маніпуляції громадською думкою та соціальної поляризації [6].

Засоби масової інформації (ЗМІ) відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, яка відображає колективне судження людей про події та явища [2]. Вона виникає в процесі поширення інформації, впливаючи на суспільні практики та регулюючи діяльність громадян. Громадська думка формується під впливом буденної свідомості, науки, мистецтва, політики та всіх джерел масової комунікації. Як форма суспільної свідомості, громадська думка є посередником між свідомістю та практичною діяльністю людей, сприяючи перетворенню ідей у конкретні дії через схвалення або осуд, акцентування інтересів та оцінки. Громадська думка виконує кілька функцій: експресивно-контрольну, консультативну та директивну, впливаючи на поведінку індивідів та спільнот. Для ефективного функціонування громадської думки необхідний її вплив на політичну систему. Формується вона під впливом багатьох факторів: складу спільнот, збігу інтересів та характеру обговорюваних питань. Процес формування громадської думки може бути стихійним. Громадська думка може бути моністичною, плюралістичною або одностайною, правильною чи ілюзорною. Сучасний стан громадської думки характеризується ідейною різноманітністю та емоційною насиченістю, що відповідає суспільству на шляху до демократичної державності. Основні функції ЗМІ в демократичному суспільстві включають контроль за владою, тиск на неї та встановлення довіри між владою й суспільством. Нові технології, особливо в сфері теле- та радіомовлення, дозволяють вести передачі в прямому ефірі, перетворюючи ЗМІ на арену політичної дії. Громадська думка, будучи інструментом політики, є сферою боротьби за владу. У демократичній державі публічна дискусія дозволяє висловлюватися меншинам та опозиційним партіям, впливаючи на формування політичної системи.

Дезінформація також підриває довіру до традиційних медіа [1]. У сучасному світі легко створити вебсайт, який маскується під авторитетний новинний ресурс, але насправді служить для розповсюдження дезінформації, чи то з маркетингових, політичних, ідеологічних, чи релігійних мотивів. Такі

сайти часто пропагують теорії змови та не дотримуються стандартів якісної журналістики, підриваючи довіру до надійних новинних джерел .

Росія часто згадується як держава, яка активно використовує дезінформацію для досягнення політичних цілей. У 2020 році Росію звинувачували у розповсюдженні дезінформації про COVID-19, що могло ускладнити боротьбу з пандемією. Під час конфлікту на сході України та анексії Криму, російські медіа використовували фальшиві новини для підриву довіри до української влади, створюючи змішані повідомлення та інші види дезінформації. У 2022 році російські медіа та пропагандисти використовували соціальні мережі для поширення неправдивої інформації про війну в Україні, зокрема про дії українських збройних сил. Таким чином, росія застосовує дезінформацію як засіб впливу на міжнародну політику та досягнення своїх геополітичних амбіцій.

Керівництво росії разом з провідними державними пропагандистами відкрито стверджує, що інформація є зброєю, і держава повинна контролювати її розповсюдження. Головна редакторка державного медіа-гіганта RT, Маргарита Симоньян, заявила, що «жодна велика держава не може існувати без контролю над інформацією». Президент РФ Володимир Путін вже у 2014 році зазначив, що «швидкий розвиток електронних ЗМІ зробив новини надзвичайно важливими та перетворив їх на грізну зброю, яка дозволяє маніпулювати громадською думкою» [7]. Ефективність російської пропаганди можна пояснити за допомогою різних методів та функціональних принципів, на яких вона ґрунтується. Серед основних методів, які використовує російська пропаганда в контексті агресії проти України, можна виділити наступні: псевдоекспертиза, дзеркалення, дегуманізація, конспірологія. Розпалювання почуття страху, гордості, національної всемогутності та віри в російську цивілізаційну місію стимулюють російську аудиторію не ставити питань і не сумніватися в справедливості дій росії. Це задовольняє потреби російського населення відповідно до його стратегічної культури, яка схильна до агресії і

демонструє готовність до проекції сили на оточення, фанатичну відданість російському історичному наративу та месіанізм [7].

Основні існуючі загрози національній безпеці через вплив ЗМІ: медіа-тероризм, дезінформація та пропаганда кібертероризм, маніпуляція [4; 13].

Реальні приклади зі всього світу включають:

➤ використання Росією дезінформації та пропаганди для виправдання анексії Криму та військових дій проти України [35].

➤ Росія вкладала мільйони в пропагандистську армію для спотворення інформації та поширення наративів, які викривлюють реальність [7].

Євромайдан 2014 року, який також відомий як Революція Гідності, став важливим моментом в історії України, демонструючи силу мас-медіа у формуванні громадської думки та їх вплив на національну безпеку. З одного боку, соціальні мережі та інші форми медіа сприяли мобілізації громадян, поширенню інформації про протести та залученню міжнародної уваги до подій в Україні. З іншого боку, медіа також були використані для поширення дезінформації, пропаганди та маніпуляції громадською думкою, що створювало серйозні виклики для національної безпеки. Протягом Євромайдану, медіа в Україні та за її межами активно висвітлювали події, часто з різними інтерпретаціями. Українські медіа, які підтримували протести, використовували свої платформи для інформування громадян про розвиток подій та мобілізації підтримки. Водночас, медіа, які контролювалися або були лояльні до тодішньої влади, часто поширювали неправдиву інформацію, щоб дискредитувати протестувальників та виправдати використання сили проти них [33]. Вплив медіа на Євромайдан показує, як інформаційна війна може бути ведена не лише на фронтах, але й у сфері громадської думки, де боротьба за наративи може мати реальні наслідки для національної безпеки. Використання медіа як інструменту для маніпуляції та контролю може призвести до розколу суспільства, подриву довіри до державних інституцій та загострення соціальних конфліктів.

Мас-медіа відіграють ключову роль у формуванні політичної культури та соціалізації громадян. Вони впливають на виборчі процеси, підвищуючи або знижуючи рівень політичної участі через різні форми повідомлень та коментарів [41]. Медіа можуть висвітлювати певні політичні питання, тим самим надаючи їм більше уваги та впливаючи на порядок денний політиків та законодавців. Також, мас-медіа можуть використовуватися для мобілізації громадської підтримки або протесту проти певних політичних ініціатив [45]. Мас-медіа мають великий вплив на міжнародні відносини та зовнішню політику. Вони можуть формувати міжнародний образ країни, впливаючи на сприйняття іноземними урядами та громадськістю. Медіа також можуть бути інструментом дипломатії, поширюючи інформацію про зовнішньополітичні цілі та позиції держави [5]. Крім того, вони можуть використовуватися для впливу на міжнародну думку та формування коаліцій або протистоянь у відповідь на глобальні виклики [45].

Наступними опишу декілька ознак, за якими можливо ідентифікувати дезінформацію. Інформація без чіткого джерела або з неможливістю його перевірки може бути ознакою дезінформації. Інформація, що спонукає до сильних емоцій, може бути спрямована на маніпуляцію. Інформація суперечить відомим фактам або містить помилкову інтерпретацію, це може свідчити про дезінформацію. Занадто проста або однозначна інформація може бути ознакою замовленої інформації або маніпуляції. Інформація, що містить абсурдні або нелогічні твердження, може бути ознакою дезінформації.

Виклики, з якими стикаються держави у контексті забезпечення інформаційної безпеки, є різноманітними та складними. Перш за все, держави мають справу з загрозами дезінформації, які можуть бути спрямовані на підрив довіри до урядових інституцій, спотворення історичних фактів, поширення фейкових новин та маніпулювання громадською думкою. Це може призвести до соціальної нестабільності та політичної поляризації. Другий важливий виклик — кібератаки. Вони можуть бути спрямовані на критичну інфраструктуру, таку як енергетичні мережі, фінансові системи та виборчі

процеси, що ставить під загрозу національну безпеку та стабільність [31]. Третім є інформаційне домінування на тимчасово окупованих територіях, де інформаційний простір може бути повністю контрольований агресором, що ускладнює забезпечення об'єктивної інформації для місцевого населення. Четвертий виклик — захист персональних даних. У світі, де дані є новою валютою, забезпечення конфіденційності та захисту персональних даних громадян є критично важливим. П'ятий виклик — медіаграмотність. Низький рівень медіаграмотності серед населення може сприяти поширенню дезінформації та пропаганди, тому державам необхідно інвестувати в освітні програми, щоб підвищити здатність громадян критично оцінювати інформацію. Шостий виклик — зовнішні інформаційні кампанії. Держави часто стають мішенями для інформаційних операцій з боку інших країн, які можуть мати на меті підірвати суверенітету та вплив на внутрішню політику [34].

Інформаційна безпека має величезний вплив на суспільство, і існують різні аспекти, які можуть бути небезпечними. Одним з таких аспектів є інформаційний тероризм, який включає поширення інформації, що містить погрози або спотворення об'єктивної інформації, що може викликати кризові ситуації у державі та нагнітання страху і напруги в суспільстві [32]. Іншим небезпечним аспектом є маніпуляція громадською думкою через мас-медіа, яка може бути використана для досягнення політичних цілей, включаючи вплив на вибори та політичні рішення. Це може призвести до руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров'я особи та суспільства [34]. Також існує загроза обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації, що може бути результатом державної політики або зовнішнього впливу. Це може призвести до негативних змін у цільових настановах громадян та втрати інформаційного суверенітету [34]. Державам необхідно визначити сукупність зовнішніх та внутрішніх загроз, встановити, яким із них треба приділити більшу увагу як потенційно найнебезпечнішим, та виявити місця, які є найбільш уразливими. Ефективна система протидії цим загрозам може бути забезпечена через запровадження та реалізацію чіткої державної політики [34].

Важливо також зазначити, що в умовах гібридної війни, якій Україна зіткнулася, інформаційна безпека набуває особливого значення у збереженні української національної ідентичності та функціонуванні України як суверенної й незалежної держави [42].

Мас-медіа відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, що має безпосередній вплив на національну безпеку. Позитивно, вони можуть сприяти освіті громадян, підвищенню обізнаності про соціальні та політичні питання, а також формуванню єдності та національної ідентичності. Зокрема, в умовах України, де суспільство стикається з викликами дезінформації та зовнішніми впливами, медіа можуть стати інструментом зміцнення демократії та незалежності [8].

Проте, існують і негативні аспекти. Мас-медіа можуть бути використані для маніпуляції громадською думкою, поширення пропаганди та дезінформації, що підриває довіру до інституцій та спричиняє соціальну нестабільність. Вони також можуть сприяти поляризації суспільства, посилюючи конфлікти та розбіжності між різними групами [26].

Засоби масової інформації (ЗМІ) охоплюють різні платформи для передавання, зберігання та відтворення інформації, такі як преса, радіо, телебачення, інтернет тощо. Визначення ЗМІ змінювалося з часом, відображаючи технологічний розвиток та соціальні зміни, включаючи появу цифрових платформ та користувацького контенту.

Громадська думка формується під впливом ЗМІ, які можуть бути як незалежними, так і державно-контрольованими, залежно від країни. Сучасні виклики, такі як дезінформація, фейкові новини та цензура, впливають на роль ЗМІ як надійного джерела інформації та вимагають нових підходів до медіаграмотності та регулювання контенту.

Національна безпека включає захист держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, охоплюючи військову, економічну, політичну, соціальну, культурну та інформаційну сфери. Інформаційна безпека є частиною національної безпеки і

стосується захисту інформаційних систем, даних і технологій від загроз, таких як кіберзагрози та дезінформація.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Дезінформацію як інструмент інформаційної війни, створюючи фейкові новини, перекручені факти та пропагандистські наративи для підриву довіри до опонентів і формування вигідної картини подій у міжнародному та внутрішньому інформаційному полі. Це є серйозною загрозою національній безпеці держав, оскільки дезінформація здатна викликати соціальну напругу, підірвати авторитет державних інститутів та створювати розкол у суспільстві.

Проблема полягає у тому, що ЗМІ можуть як забезпечувати прозорість та інформованість суспільства, так і бути інструментом маніпуляції та дестабілізації. В умовах інформаційної війни важливо розуміти, як дезінформація може впливати на громадську думку, спонукати до прийняття політичних рішень або підбурювати до дій, які загрожують національній безпеці.

Таким чином, у сучасному світі мас-медіа мають величезну відповідальність за формування громадської думки, і їх вплив може стати як захистом для демократичних процесів, так і загрозою для стабільності та безпеки держави, якщо вони використовуються в деструктивних цілях.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

У цьому розділі ми вивчили механізми впливу на громадську думку, систематизували й згрупували форми та методи прихованого та явного впливу, використовувані в ЗМІ для досягнення поставленої мети. Використовуючи порівняльні таблиці, ми покажемо, як було до війни і як зараз, чим відрізняється сьогодення ситуація.

Механізмів та стратегій, які використовують ЗМІ для формування громадської думки чимало: тематизація, фреймінг, переконування, навіювання, наслідування, психологічне зараження, контент-аналіз (табл. 2.1). Разом вони складають потужний інструмент для впливу на громадську думку.

Таблиця 2.1

Характеристики механізмів формування громадської думки

Механізм	Пояснення	Приклад
Тематизація	Визначення порядку денного, акцентування уваги на певних темах.	Медіа акцентують увагу на змінах клімату перед важливими міжнародними переговорами.
Фреймінг (або «рамкування»)	Подання інформації через певний ракурс, що формує сприйняття.	Новини висвітлюють міграційну кризу як «захист кордонів» замість «гуманітарної кризи».
Переконування	Використання аргументації для впливу на думки та переконання.	Політичні реклами, які намагаються переконати виборців у необхідності голосувати за певного кандидата.
Навіювання	Вплив на підсвідомість через повторення та емоційні звернення.	Реклама, яка використовує повторення слоганів та образів для створення позитивного ставлення до продукту.
Наслідування	Формування моделей поведінки через образи, які представляють медіа	Знаменитості, які виступають у рекламних кампаніях, щоб спонукати фанатів до покупки.
Психологічне зараження	Передача емоційного стану, що викликає схожі емоції у аудиторії.	Новинні сюжети, які використовують емоційні історії для впливу на громадську думку.
Контент-аналіз	Аналіз змісту медіа для визначення основних тенденцій, які можуть впливати на формування громадської думки.	Соціологічні дослідження можуть використовувати контент-аналіз для вивчення того, як часто в новинах висвітлюється тема насильства або злочинів, і як це впливає на сприйняття безпеки в суспільстві.

Джерело: адаптовано автором [6, 8, 18].

Щоб маніпулювати громадською думкою можуть використовуватись такі механізми, як: навмисне перекручування реального стану речей, публікація нереальних повідомлень, емоційний резонанс, техніка «сендвіча», створення інформаційної реальності, стереотипізація, посилення на анонімний авторитет, буденна розповідь, ефект присутності (табл. 2.2) [39].

Таблиця 2.2

Характеристики механізмів для маніпулювання громадською думкою

Механізм	Пояснення	Приклад
Навмисне перекручування реального стану речей	Вибіркове висвітлення фактів для створення спотвореного образу подій.	Висвітлення протесту як «заворушення», ігноруючи його мирний характер.
Публікація нереальних повідомлень	Розповсюдження інформації, яка не має підтвердження в реальності.	Поширення чуток про здоров'я публічної особи без фактичних доказів.
Емоційний резонанс	Використання емоційно заряджених зображень або мови для впливу на емоції аудиторії.	Зображення жертв катастрофи з метою викликати співчуття та підтримку певної ініціативи.
Техніка «сендвіча»	Подання негативної інформації між двома позитивними повідомленнями.	Початок та кінець новинного сюжету з позитивних нот, але з негативною серединою.
Створення інформаційної реальності	Формування певного образу подій або осіб, який не відповідає дійсності.	Представлення політичного лідера як героя, ігноруючи його помилки.
Стереотипізація	Використання загальноприйнятих упереджень для формування думок та ставлень.	Подання іммігрантів як проблеми для економіки, використовуючи стереотипи.
Посилання на анонімний авторитет	Представлення інформації як надійної, посилаючись на неіснуючі або анонімні джерела.	Заява про «експертів», які підтримують певну політичну позицію без надання імен.
Буденна розповідь	Використання звичайних історій для впливу на сприйняття реальності.	Розповіді про «звичайних людей», які підтримують певну політичну реформу.
Ефект присутності	Створення ілюзії безпосередньої участі аудиторії в подіях.	Використання віртуальної реальності для занурення глядачів у події репортажу.

Джерело: адаптовано автором [39].

Розглянемо вплив ЗМІ на громадську думку до війни і в умовах війни, а також розглянемо роль органів місцевого самоврядування в цих процесах. Ми створили порівняльну таблицю (табл.2.3), яка показує, як змінюється вплив ЗМІ

в залежності від контексту. Важливо вказати, що ці відмінності і адаптації в способах впливу відображають зміни в суспільних пріоритетах і умовах, що постійно еволюціонують в контексті глобальних і локальних подій.

Таблиця 2.3

Вплив ЗМІ на громадську думку до та під час війни

Механізм впливу	До війни	Під час війни
Тематизація	Висвітлення політичних скандалів, економічних новин, культурних подій.	Акцент на військових подіях, гуманітарних кризах, національних героях.
Фреймінг	Проблеми в контексті політичної боротьби або соціальних реформ.	Боротьба за незалежність, героїзм, загроза національній безпеці.
Переконування	Політичні кампанії, рекламні кампанії, розповіді про успіхи економічних реформ.	Підтримка морального духу, патріотичні заклики, підтримка національної єдності.
Навіювання	Рекламні стратегії, використання позитивних образів для просування продуктів або ідей.	Емоційні повідомлення про жертви війни, героїчні вчинки, патріотичні гасла.
Наслідкування	Модні тренди, популярні стилі життя, зразкові поведінкові моделі.	Героїчні вчинки, патріотичні приклади, зразки стійкості в умовах війни.
Психологічне зараження	Вплив через соціальні тренди, популярні події, розваги.	Масова паніка або героїчний ентузіазм, залежно від тональності медіа повідомлень.

Ми виділили основні відмінності сьогоденної ситуації:

- Тематика та акценти. Під час війни медіа акцентують увагу на військових подіях і гуманітарних кризах, тоді як до війни теми можуть бути більше орієнтовані на політику, економіку і культуру.
- Емоційна тональність. В умовах війни ЗМІ часто використовують емоційні і патріотичні повідомлення для підтримки морального духу, на відміну від більш нейтральних або комерційних повідомлень до війни.
- Інформаційні стратегії. Під час війни медіа часто використовують фреймінг та навіювання для підтримки національної єдності і боротьби з зовнішніми загрозами, що може відрізнятися від більш розгорнутої і критичної інформації до війни.

➤ Роль місцевого самоврядування. Під час війни органи місцевого самоврядування мають більше зобов'язань щодо кризового управління і комунікації з населенням в умовах надзвичайних ситуацій.

Щоб вимірювати вплив ЗМІ на громадську думку є спеціальні методи. Опитування та анкетування – це один з найпоширеніших і потужних методів, який включає збір даних безпосередньо від людей через структуровані або напівструктуровані опитування, особливо дієвий після значущих медійних подій або кампаній, а також в періоди стабільності для визначення базового рівня впливу [8]. Щоб отримати точні результати, важливо обрати репрезентативну аудиторію з достатньою вибіркою, ставити чіткі, нейтральні питання, використовувати як закриті, так і відкриті формати, і забезпечити легкий доступ до опитування через різні платформи. Аналіз результатів слід проводити за допомогою статистичних методів, враховуючи тенденції та значущі відмінності, при цьому забезпечуючи конфіденційність учасників і враховуючи, що результати можуть відображати лише суб'єктивне сприйняття, а не об'єктивний вплив медіа.

Фокус-групи – це метод, що дозволяє зібрати детальну інформацію про думки та ставлення групи людей до певних медійних повідомлень [8]. Для успішного проведення слід чітко визначити цілі, вибрати репрезентативних учасників, забезпечити досвідченого модератора, записати сесію та ретельно проаналізувати отримані дані. Важливо також дотримуватися етичних стандартів, забезпечуючи конфіденційність і отримуючи інформовану згоду учасників. Фокус-групи дозволяють глибше зрозуміти не лише що, але й чому люди думають саме так, розкриваючи складні взаємозв'язки між медійним контентом і громадською думкою [14].

Контент-аналіз – створений для визначення частоти, тону та інших характеристик, які можуть впливати на громадську думку. Цей метод дозволяє дослідити, як часто і яким чином певні теми або ідеї представлені в медіа. Для проведення контент-аналізу слід чітко визначити категорії і критерії для класифікації контенту, здійснити систематичний збір та кодування даних, а

також провести аналіз, використовуючи статистичні або якісні методи. Важливою частиною є забезпечення об'єктивності аналізу та точності в обробці інформації.

Експерименти – проведення контрольованих досліджень, де учасникам показують різні медійні матеріали, а потім вимірюють їхні реакції. Це є потужним методом для вимірювання впливу мас-медіа на громадську думку, дозволяючи встановити причинно-наслідкові зв'язки через чітке формулювання гіпотез, вибір змінних, рандомізацію учасників та контроль умов. У процесі експерименту необхідно порівнювати реакції між експериментальною і контрольною групами після експозиції медійного контенту, аналізувати дані за допомогою статистичних методів і інтерпретувати результати. Важливо також забезпечити інформовану згоду учасників і конфіденційність їхніх даних. Експерименти особливо корисні для оцінки впливу конкретних медійних повідомлень або кампаній [26].

Аналіз трендів – фокусується на виявленні та моніторингу змін у популярності певних тем або ідей у медіа з часом. Цей метод дозволяє дослідити, як медійні тенденції змінюються, які теми набирають популярності і як це може впливати на громадську думку. Для аналізу трендів потрібно використовувати інструменти для відстеження даних, таких як аналітичні платформи або інструменти для збору медійної інформації. Важливо враховувати як кількісні, так і якісні дані, щоб зрозуміти контекст і значення змін у медійних тенденціях.

Моніторинг соціальних мереж – аналіз даних з соціальних мереж для вивчення комунікаційних патернів і визначення того, як медійний контент впливає на думки та поведінку користувачів. Цей метод дозволяє оцінити, як медійний контент сприймається і обговорюється в реальному часі через соціальні мережі, такі як Facebook, Twitter або Instagram. Для ефективного аналізу необхідно збирати дані про пости, коментарі, лайки та репости, а також застосовувати інструменти для обробки великих обсягів даних і виявлення

тенденцій. Важливо також враховувати контекст комунікації та користувацькі реакції для точного оцінювання впливу медіа.

Механізми, які використовуються медіа для формування та маніпулювання громадською думкою включають тематизацію, фреймінг, переконування, навіювання, психологічне зараження та інші.

Війна значно змінює характер і фокус медійного контенту. До війни медіа могли зосереджуватися на політичних, економічних та культурних темах, тоді як під час війни основний акцент робиться на військових подіях, патріотизмі та національній єдності. Медіа під час війни частіше використовують емоційні та патріотичні повідомлення для підтримки морального духу населення.

Методи, які використовуються для вимірювання впливу медіа на громадську думку: опитування, фокус-групи, контент-аналіз, експерименти, аналіз трендів та моніторинг соціальних мереж. Ці методи допомагають зрозуміти, як різні медійні повідомлення впливають на суспільство, і які зміни в громадській думці відбуваються внаслідок впливу ЗМІ.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

У цьому розділі проаналізовано механізми впливу засобів масової інформації на громадську думку, які можуть стати загрозою для національної безпеки держави. Ми систематизували методи, що використовуються ЗМІ для формування суспільних переконань, зокрема тематизацію, фреймінг, навіювання, переконування та психологічне зараження. Ці механізми набувають особливої важливості в умовах кризових ситуацій, таких як війна, коли медіа активно впливають на моральний дух населення та мобілізацію національних ресурсів через акцентування на патріотичних повідомленнях і героїчних образах.

Аналіз також продемонстрував, що війна суттєво змінює фокус і тональність медійного контенту. Якщо до війни основні теми ЗМІ могли

зосереджуватися на політичних та економічних питаннях, то під час військових дій пріоритет зміщується на підтримку єдності суспільства та висвітлення героїзму захисників. Водночас змінилися й інструменти впливу на громадську думку, посилився акцент на емоційні та патріотичні аспекти, що є критичним для національної безпеки в умовах інформаційної війни.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ВПЛИВУ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

ЗМІ повинні дотримуватися етики, що включає точність, неупередженість та прозорість інформації, а також уникати маніпуляцій і дезінформації. Правові аспекти включають захист особистих даних, недопущення клевети і порушення прав інтелектуальної власності. Важливо також забезпечити відповідність інформації закону і регуляторним вимогам.

Для забезпечення позитивного впливу ЗМІ на громадську думку можуть бути розроблені стратегії, які будуть включати просування освітніх програм для підвищення медіаграмотності, підтримку журналістики розслідувань для забезпечення достовірності інформації, і розвиток прозорих і підзвітних медіаорганізацій. Також важливо заохочувати етичне медіа, яке фокусується на громадських інтересах. Для захисту від негативного впливу ЗМІ, держави можуть впроваджувати політики для моніторингу і контролю медійного контенту, заохочувати розвиток незалежних медіа для протидії дезінформації, та просувати законодавство, яке бореться з фейковими новинами. Важливо також підтримувати програми для підвищення медіаграмотності населення.

Законодавчі заходи для контролю впливу мас-медіа можуть включати створення регуляторних органів для контролю за достовірністю інформації, впровадження штрафів і санкцій за розповсюдження фейкових новин, та забезпечення прозорості медійного фінансування. Регуляторні органи можуть також слідкувати за дотриманням стандартів етики і права. Міжнародні ініціативи для протидії загрозам національній безпеці через ЗМІ включають співпрацю між країнами у боротьбі з дезінформацією, такі як альянси з протидії фейковим новинам і інформаційним атакам, а також участь у глобальних кампаніях з підвищення медіаграмотності.

ЗМІ можуть бути використані для позитивного впливу на національну безпеку. Саме для поширення офіційної інформації, підвищення обізнаності про загрози, популяризації заходів безпеки та підтримки національної єдності. Медіа також може забезпечувати платформу для освіти та підготовки населення до можливих надзвичайних ситуацій. Наукові підходи для захисту національної безпеки від негативного впливу мас-медіа включають дослідження ефективності медійних стратегій протидії дезінформації і маніпуляціям, розробку моделей оцінки ризиків і впливів, а також моніторинг медійних трендів. Практичні підходи можуть включати створення кризових комунікаційних планів, навчання журналістів і медійників етичним стандартам.

Науковці з державного управління [5; 8; 24] пропонують створення незалежних регуляторних органів для моніторингу медійного контенту, підтримку освітніх програм для підвищення медіаграмотності, та впровадження стандартів для прозорості медійного фінансування. Також важливо розробити ефективні механізми реагування на випадки дезінформації, щоб регулювати вплив на громадську думку. Вони рекомендують впроваджувати навчальні програми у школах і університетах, проводити публічні кампанії для підвищення обізнаності про медійні маніпуляції, а також створити ресурси для самостійного навчання, таких як онлайн-курси та інформаційні гіди.

Науковці пропонують для зміцнення національної безпеки – розвиток стратегій комунікації кризових ситуацій, підтримку етики в журналістиці, та інтеграцію новітніх технологій для моніторингу і контролю медійного контенту. Також важливим є розвиток міжнародної співпраці для обміну інформацією та ресурсами для захисту від загроз:

- Стратегія інформаційної безпеки. Важливо розробити та впровадити стратегії, що забезпечують захист від інформаційних загроз та пропаганди .
- Визначення та нейтралізація медіа-тероризму, який може використовувати мас-медіа для поширення радикальних ідей [29].

- Ефективне використання соціальних медіа для стратегічних комунікацій, що сприяє національній безпеці, зокрема через кампанії з інформування громадськості та реагування на кризові ситуації [16].

- Розвиток програм медіаграмотності, щоб громадяни могли критично оцінювати інформацію, яку вони отримують через мас-медіа.

- Зміцнення кібербезпеки для захисту від кібератак, які можуть бути спрямовані через мас-медіа або соціальні мережі.

- Співпраця з міжнародними партнерами для обміну інформацією та кращих практик у сфері інформаційної безпеки .

Стратегія інформаційної безпеки України визначає основні виклики та загрози національній безпеці в інформаційній сфері, а також стратегічні цілі та завдання для протидії цим загрозам . Ось ключові елементи, які вона включає:

- Вона покликана захищати права громадян на доступ до інформації та забезпечувати конфіденційність персональних даних.

- Вживання заходів для стримування та нейтралізації інформаційної агресії, включаючи спеціальні інформаційні операції держави-агресора.

- Забезпечення інформаційною підтримкою стабільності в суспільстві та державі.

- Співпраця з міжнародними партнерами для обміну інформацією та кращих практик у сфері інформаційної безпеки.

Для розробки ефективних стратегій, що забезпечують захист від інформаційних загроз, пропаганди та дезінформації, необхідно :

- Визначити потенційні джерела інформаційних загроз та їхні методи дії.

- Створити та оновлювати законодавство, що регулює інформаційний простір, для захисту від неправдивої інформації.

- Організовувати освітні програми для населення, щоб люди могли критично оцінювати інформацію.

- Співпрацювати з громадськими організаціями та медіа для створення прозорого інформаційного середовища.

➤ Застосовувати сучасні технології для виявлення та блокування фейкових новин та дезінформації.

Ці заходи допоможуть створити більш безпечний інформаційний простір та зміцнити національну безпеку України.

Стратегія протидії медіа-інформаційному тероризму включає кілька ключових аспектів:

➤ Виявлення та аналіз потенційних загроз інформаційній безпеці, що можуть виникнути через медіа-тероризм [17].

➤ Співпраця державних органів з інституціями громадянського суспільства для ефективної протидії деструктивним впливам і кампаніям [17].

➤ Розробка та впровадження ефективних механізмів стратегічних комунікацій [24].

➤ Протидія поширенню незаконного контенту та інформаційна реінтеграція громадян [24].

Для визначення та нейтралізації медіа-тероризму, який можуть використовувати мас-медіа, необхідно:

➤ Аналізувати контент на предмет пропаганди, дезінформації або інших форм маніпуляції.

➤ Застосовувати правові механізми для блокування або видалення контенту, що порушує законодавство.

➤ Використовувати технології моніторингу для відстеження та аналізу інформаційних потоків.

➤ Освітні програми для підвищення критичного мислення та медіаграмотності серед населення.

Важливо також враховувати міжнародний досвід та адаптувати найкращі практики до національних умов [30].

Ефективне використання соціальних медіа для стратегічних комунікацій, які сприяють національній безпеці, може включати наступні кроки:

➤ Розробка чіткої стратегії. Визначення цілей, аудиторії, ключових повідомлень, інструментів моніторингу та оцінки ефективності[16].

- Партнерство з платформами соціальних мереж. Співпраця з платформами для боротьби з дезінформацією та поширенням неправдивого контенту.
- Програми медіаграмотності. Освіта громадян для підвищення їх здатності критично оцінювати інформацію.
- Заходи з кібербезпеки. Захист інформаційного простору від кібератак та втручань.
- Використання протоколів верифікації. Перевірка достовірності інформації перед її поширенням.
- Аналітика соціальних мереж. Моніторинг та аналіз даних для виявлення тенденцій та реагування на них.
- Комплексна оцінка цифрового середовища. Постійне відстеження цифрового простору для виявлення та реагування на загрози.

Важливо також розуміти, що соціальні медіа можуть бути використані для оперативного реагування на кризові ситуації, інформування громадськості, залучення громадян до діалогу, та формування спільноти, яка підтримує національну безпеку. Це включає в себе розробку та використання контенту, який відображає національні інтереси, сприяє єдності та стійкості суспільства перед лицем викликів, таких як військова агресія. Для того потрібно підвищувати обізнаність громадян, як розпізнавати фейки. Стратегії розвитку медіаграмотності громадян в Україні орієнтовані на кілька ключових напрямків:

- Системна координація. Забезпечення комплексного підходу та залучення всіх зацікавлених сторін для координації зусиль у сфері медіаграмотності [22].
- Стійкість до дезінформації. Посилення стійкості суспільства до дезінформаційних впливів через освітні програми та підвищення критичного мислення [15].

➤ Відповідальне створення контенту. Сприяння розвитку медіаграмотності серед медіа та лідерів думок, а також підвищення їх відповідальності при створенні контенту [15].

➤ Освітні ініціативи. Робота з Міністерством освіти і науки для створення нових продуктів в інтерактивному навчанні дітей медіаграмотності [22].

➤ Застосування штучного інтелекту. Використання AI для виявлення та протидії дезінформації, а також для створення інноваційних освітніх інструментів [22].

Ці стратегії спрямовані на розвиток відповідального медіаспоживання та підвищення стійкості українського суспільства до впливу дезінформації [22].

Зміцнення кібербезпеки України для захисту від кібератак, які можуть бути спрямовані через мас-медіа та соціальні мережі, вимагає комплексного підходу. Ось деякі стратегічні напрямки:

➤ Посилення спроможності національної системи кібербезпеки для запобігання збройній агресії у кіберпросторі та нейтралізації розвідувально-підривної діяльності [23].

➤ Розробка здатності швидко адаптуватися до кіберзагроз, підтримувати та відновлювати стале функціонування національної інформаційної інфраструктури [23]

➤ Розвиток комунікації, координації та партнерства між суб'єктами забезпечення кібербезпеки на національному рівні та з міжнародними партнерами [23].

➤ Підвищення кваліфікації фахівців у сфері кібербезпеки та стимулювання досліджень і розробок у цій галузі [23].

➤ Залучення досвіду та ресурсів ключових іноземних партнерів, зокрема з Європейським Союзом, США та іншими державами-членами НАТО[23].

➤ Також важливою є робота з USAID та іншими міжнародними організаціями для зміцнення спроможності України протистояти кібератакам і

ліквідувати їх наслідки [11]. Це включає підвищення рівня готовності критично важливої інфраструктури до кібератак та сприяння її кращому захисту [11].

Заходи з кібербезпеки повинні бути інтегровані у всі аспекти національної безпеки, включаючи стратегії протидії інформаційному впливу через мас-медіа та соціальні мережі.

Співпраця з міжнародними партнерами може значно зміцнити національну безпеку, особливо в контексті впливу мас-медіа та соціальних мереж. Ось декілька ключових аспектів:

➤ Обмін розвідувальною інформацією. Спільний аналіз загроз дозволяє краще розуміти та прогнозувати потенційні кібератаки та інформаційні операції [19].

➤ Міжнародні партнери можуть надавати технології, експертизу та ресурси для підвищення кіберстійкості [36].

➤ Розробка та проведення спільних навчань з кібербезпеки та інформаційної війни підвищує готовність до відповіді на інформаційні загрози [21].

➤ Правова та нормативна гармонізація. Узгодження законодавства з міжнародними стандартами допомагає ефективно протидіяти кіберзлочинності та інформаційному тероризму [19].

➤ Розробка спільних комунікаційних кампаній для протидії дезінформації та підтримки правдивої інформації [19].

➤ Співпраця на міжнародному рівні допомагає формувати єдиний фронт проти спроб зовнішнього впливу через мас-медіа [19].

Зокрема, досвід Бельгії у протидії шпигунству та втручанню в демократичні процеси, а також їхня співпраця з міжнародними партнерами може бути корисним для України [19]. Угоди про співробітництво у сфері безпеки, які Україна підписала з іншими країнами, також відіграють важливу роль у зміцненні національної безпеки [36]. Така співпраця дозволяє не тільки покращити захист від кібератак, але й створити більш стійку систему протидії

інформаційному впливу, що є особливо актуальним у сучасному світі, де мас-медіа та соціальні мережі відіграють ключову роль у формуванні громадської думки.

ЗМІ повинні дотримуватися етичних стандартів: точність, неупередженість та прозорість; уникати маніпуляцій і дезінформації. Важливі правові аспекти – захист особистих даних, недопущення наклепу та порушення прав інтелектуальної власності, а також відповідність інформації закону і регуляторним вимогам.

Боротися з дезінформацією та медіа-тероризмом дієво через освітні програми з медіаграмотності, розвиток незалежних медіа та співпраця з міжнародними партнерами. Використовувати соціальних медіа для стратегічних комунікацій, моніторингу контенту та підвищення стійкості суспільства до дезінформаційних впливів.

Комплексний підходити до кібербезпеки – посилення національної системи захисту від кібератак, співпраця з міжнародними партнерами та використання передових технологій для нейтралізації загроз. Інтеграція кібербезпеки у стратегії національної безпеки є ключовою для протидії інформаційним загрозам через мас-медіа та соціальні мережі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Висновки до розділу свідчать про важливість комплексного підходу до вдосконалення системи впливу засобів масової інформації на громадську думку з метою захисту національної безпеки держави. Необхідно дотримуватися етичних стандартів у журналістиці, що включає точність, неупередженість та прозорість, а також уникати маніпуляцій і дезінформації. Важливими аспектами є також правові механізми, які регулюють захист особистих даних, інтелектуальної власності та забезпечення відповідності інформаційного контенту законодавчим нормам.

Стратегії для підвищення позитивного впливу медіа на суспільство включають просування освітніх програм із медіаграмотності, розвиток незалежних та етичних медіа, а також впровадження ефективних механізмів протидії дезінформації. Інтеграція кібербезпеки в усі аспекти національної безпеки, зокрема через співпрацю з міжнародними партнерами та використання новітніх технологій для моніторингу і контролю інформаційних потоків, є критично важливою для захисту від загроз, що виникають через мас-медіа.

ВИСНОВКИ

У першому розділі аналізується вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на формування громадської думки та їх роль у національній безпеці. ЗМІ охоплюють різні канали комунікації, такі як преса, радіо, телебачення, інтернет та соціальні медіа, які змінюються з розвитком технологій. Громадська думка, яка формується під впливом медіа, відображає колективні погляди суспільства. Теорії «поставлення порядку денного», «спіраль мовчання» та «воріт-кіперів» пояснюють, як медіа визначають важливі питання та впливають на їх сприйняття. Сучасні виклики, такі як дезінформація і маніпуляції в соціальних медіа, підкреслюють важливість медіаграмотності та регулювання. Соціальні медіа сприяють як обізнаності, так і дезінформації, що негативно впливає на національну безпеку. ЗМІ виконують критичні функції в демократичних суспільствах, але їхня об'єктивність може бути під загрозою через політичний тиск та інші фактори. Російські медіа активно використовують дезінформацію для маніпуляції суспільством, що підриває національну безпеку. Приклад Євромайдану ілюструє, як інформаційна війна може впливати на соціальну стабільність.

У другому розділі досліджено механізми впливу ЗМІ на громадську думку, які включають тематизацію, фреймінг, переконування, наслідування та психологічне зараження. Порівняльний аналіз до і під час війни показує зміни в акцентах медіа: від нейтральних політичних, економічних та культурних подій до емоційних і патріотичних повідомлень під час війни. Війна значно змінює характер і фокус медійного контенту. До війни медіа могли зосереджуватися на політичних, економічних та культурних темах, тоді як під час війни основний акцент робиться на військових подіях, патріотизмі та національній єдності. Медіа під час війни частіше використовують емоційні та патріотичні повідомлення для підтримки морального духу населення. Різні методи аналізу, такі як опитування, контент-аналіз та моніторинг соціальних мереж, використовуються для оцінки медійного впливу.

У третьому розділі розглядаються шляхи удосконалення системи впливу мас-медіа. ЗМІ мають дотримуватися етичних стандартів і уникати дезінформації. Важливими є і правові аспекти – захист особистих даних, недопущення клевети та порушення прав інтелектуальної власності, а також відповідність інформації закону і регуляторним вимогам. Пропонуються стратегії, які включають просування медіаграмотності, підтримку журналістики розслідувань і прозорих медіаорганізацій; використовувати соціальних медіа для стратегічних комунікацій, моніторингу контенту та підвищення стійкості суспільства до дезінформаційних впливів. Законодавчі заходи передбачають створення регуляторних органів для контролю за достовірністю інформації та забезпечення прозорості фінансування ЗМІ. Міжнародна співпраця є ключовою у боротьбі з інформаційними загрозами. ЗМІ можуть використовуватися для підтримки національної єдності та підвищення обізнаності про загрози. Критичним є також зміцнення кібербезпеки – через посилення національної системи захисту від кібератак, співпраця з міжнародними партнерами та використання передових технологій для нейтралізації загроз. Інтеграція кібербезпеки у стратегії національної безпеки є ключовою для протидії інформаційним загрозам через мас-медіа та соціальні мережі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боровська А. О. Дезінформація в мас-медіа як загроза національній безпеці країни. Інновації XXI століття: Міжнародна наукова та практична інтернет конференція, 2024, м. Київ.
2. Боровська А. О. Роль ЗМІ у формуванні громадської думки: виклики для безпеки держави. *Integration of Education, Science and Business in Modern Environment: Summer Debates: Proceedings of the 6th International Scientific and Practical Internet Conference*, 2024, м. Дніпро. С. 76–78.
3. Вербицький П. Взаємодія органів державної влади і мас-медіа як категорія науки про соціальні комунікації. *Діалог: медіа студії*. 2016. № 22. С. 18–29.
4. Види загроз національній безпеці України. Pidru4niki. URL: https://pidru4niki.com/16631116/politologiya/vidi_zagroz_natsionalniy_bezpetsi_ukrayini (дата звернення: 02.08.2024).
5. Волос Н. М. Політика та медіа: взаємодія та вплив на громадську думку. Репозитарій Вінницького Національного Технічного Університету. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/41474/19548.pdf?sequence=3> (дата звернення: 02.08.2024).
6. Вплив мас-медіа на формування громадської думки та власної позиції людини – урок. Громадянська освіта, 10 клас. МійКлас. URL: https://www.miyklas.com.ua/p/gromadyanska-osvita/10-klas/svit-informatciyi-ta-mas-media-365485/vpliv-mas-media-na-formuvannia-gromadskoyi-dumki-ta-vlasnoyi-pozitciyi-1_-364216/re-ff5e2d18-db29-40a9-8882-5f8e0534109b (дата звернення: 02.08.2024).
7. Дезінформація, пропаганда і все, що між ними: як розпізнати і захиститися. detector.media. URL: <https://detector.media/withoutsection/article/201754/2022-08-10-dezinformatsiya-propaganda-i-vse-shcho-mizh-nymy-yak-rozpiznaty-i-zakhystytysya/> (дата звернення: 02.08.2024).

8. Єнін М. Н., О. П. Северинчик. Соціологія громадської думки та мас-медіа: Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни: навч. посіб. для бакалаврів за спеціальністю 054 «Соціологія», 2021. – 81 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/45603/2/Sotsiolohiia_2021.pdf (дата звернення: 01.08.2024).
9. Засоби масової інформації - Посібник з освіти в області прав людини за участі молоді - www.coe.int. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/media> (дата звернення: 01.08.2024).
10. Іванов В. Ф. Визначення масової комунікації. *Електронна бібліотека Інституту журналістики*. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2408> (дата звернення: 01.08.2024).
11. Кібербезпека | Fact Sheet | Ukraine. U.S. Agency for International Development. URL: <https://www.usaid.gov/uk/ukraine/fact-sheets/aug-05-2022-cybersecurity> (дата звернення: 03.08.2024).
12. Коврига О. С. Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: державне управління*. 2-ге вид. 2020. Т. 31 : (70). С. 109–114.
13. Матула М. Феномен інформаційного тероризму як загрози національній та міжнародній безпеці. *Науковий блог*. URL: <https://naub.oa.edu.ua/fenomen-informatsijnoho-teroryzmu-yak-zahrozy-natsionalnij-ta-mizhnarodnij-bezpetsi/> (дата звернення: 02.08.2024).
14. Методика проведення фокус-груп: Методичні рекомендації для студентів спеціальності «журналістика» ВДПУ / Укладач – Лапшин С.А. – Вінниця: ВДПУ, 2016. – 28 с.
15. МКІП презентувало стратегію з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року [Електронний ресурс]: Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mkip.gov.ua/news/mkip->

prezentuvalo-strategiyu-z-rozvytku-mediagramotnosti-na-period-do-2026-roku/ (дата звернення: 03.08.2024).

16. Мойсіяха, А. В. (2023). Використання соціальних медіа в стратегічних комунікаціях для забезпечення національної безпеки України. *Публічне урядування*, (3 (36), 53-59. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-3\(36\)-6](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-3(36)-6)

17. Національна рада і Центр протидії дезінформації підписали Меморандум про співпрацю [Електронний ресурс]: Офіційний веб сайт національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. URL: <https://webportal.nrada.gov.ua/natsionalna-rada-i-tsentr-protydyiyi-dezinformatsiyi-pidpysaly-memorandum-pro-spivpratsyu/> (дата звернення: 03.08.2024).

18. Отрішко М., Харкевич Н. Медіакультура як фактор формування громадської думки в малих містах. *Прикладні комунікаційні технології у системі соціальної діяльності*. 2024. № 1(44). С. 158–167.

19. Оцінка Службою державної безпеки Королівства Бельгія актуальних загроз національній безпеці. НІСД. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/otsinka-sluzhboyu-derzhavnoyi-bezpeky-korolivstva-belhiya> (дата звернення: 03.08.2024).

20. Посмітна В. В. Комунікативні стратегії та тактики мас-медійного дискурсу в аспекті потенційної загрози деструктивного мовного впливу. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. сер.: філологія*. 2019. Т. 3, № 39. С. 123–126

21. Пост-реліз: співпраця НАТО і ЄС з Україною у сферах інформаційної й кібер безпеки – час переходити до дій. URL: <https://geostrategy.org.ua/media/statti/post-reliz-spivprasya-nato-i-yes-z-ukrayinoyu-u-sferah-informaciynoi-y-kiber-bezpeky-chas-perehodyty-do-diy> (дата звернення: 11.06.2024).

22. Про затвердження Стратегії Міністерства культури та інформаційної політики України з розвитку медіаграмотності на період до 2026 року: Наказ від 24.05.2024 № 377. URL:

https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/250244.html (дата звернення: 30.08.2024).

23. Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0087525-21#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

24. Про Стратегію інформаційної безпеки: Указ Президента України від 15 жовтня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 30.08.2024).

25. Рачинська О. Оптимізаційний вплив мас-медіа на комунікативну взаємодію у сфері публічного управління. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління.*–2019.–Вип, 2019, 2: 26-38.

26. Рудик М. Вплив соціальних медіа на формування громадської думки. *Вісник львівського університету. серія журналістика.* 2020. № 48. С. 198–206. URL: <https://doi.org/10.30970/vjo.2020.48.10560> (дата звернення: 02.08.2024).

27. Руженко Л. М. Громадська думка в умовах глобалізації: соціологічні підходи. Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Одеса, 2014. – С. 22-24.

28. Руженко Л. М. Демократичні механізми формування громадської думки як складова політичного розвитку. *Актуальні проблеми політики.* 2012. № 48. С. 295–301.

29. Саган О. В. Протидія медіа-інформаційному тероризму як питання національної безпеки України : автореф. дисертації. Київ, 2021. 20 с.

30. Саган О. В. Протидія медіа-інформаційному тероризму як питання національної безпеки України : Дисертація. Київ, 2021. 225 с.

31. Слінько Т. Сучасні загрози інформаційній безпеці країни та шляхи їх подолання. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 77–84.

32. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та громадян. основні загрози національній безпеці України в інформаційній сфері. Pidru4niki. URL: https://pidru4niki.com/19970807/politologiya/sutnist_informatsiynoyi_bezpeki_derzhavi_suspilstva_gromadyan (дата звернення: 02.08.2024).

33. Сучасні медії й революції нового типу в Україні та світі – тема III Наукового форуму. Національний меморіальний комплекс Героїв Небесної Сотні – Музей Революції Гідності. URL: <https://www.maidanmuseum.org/uk/node/1516> (дата звернення: 02.08.2024).

34. Ткаченко В. В., Паливода В. В. Загрози інформаційній безпеці України як проблематика національної безпеки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. С. 496–498.

35. Тренди дезінформації та пропаганди в соціальних медіа Півдня України за 5 місяців війни. Інтенет: Новини Одеси, Миколаєва, Херсона. URL: <https://intent.press/publications/medialiteracy/2022/trendi-dezinformaciyi-ta-propagandi-v-socialnih-media-pivdnya-ukrayini-za-5-misyaciv-vijni/> (дата звернення: 02.08.2024).

36. Угода про співробітництво у сфері безпеки між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 12.01.2024. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ugoda-pro-spivrobotnictvo-u-sferi-bezpeki-mizh-ukrayinoyu-ta-88277> (дата звернення 11.06.2024)

37. Учасники проєктів Вікімедіа. Громадська думка. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Громадська_думка (дата звернення: 02.08.2024).

38. Учасники проєктів Вікімедіа. Засоби масової інформації – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Засоби_масової_інформації (дата звернення: 01.08.2024).

39. Учасники проектів Вікімедіа. Медіа-маніпуляція. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Медіа-маніпуляція> (дата звернення: 02.08.2024).
40. Учасники проектів Вікімедіа. Теорія «Agenda-setting». Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Теорія_»Agenda-setting» (дата звернення: 02.08.2024).
41. Хлівнюк Т. П. Сучасна система мас-медіа як умова досягнення Соціального консенсусу. Актуальні проблеми політики. 2013. № 49. С. 119–126. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/099083c2-d3c5-4588-8642-b72d8ecc1d33/content> (дата звернення: 02.08.2024).
42. Черниш Р. Ф., Ігнатюк М. В. Протидія деструктивному інформаційному впливу в Україні: правові та організаційні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 213–216. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/54> (дата звернення: 02.08.2024).
43. Шайгородський Ю. Ж. Вплив медіа на суспільно-політичні та етико-моральні процеси в Україні. *Політична культура та ідеологія*. 2021. № 6. С. 89–95. URL: <https://doi.org/10.24195/24149616.2021-6.15> (дата звернення: 02.08.2024).
44. Шваб М. Комунікація і вплив на громадську думку в паблік рілейшенз. *Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique*. 2022. URL: <https://doi.org/10.36074/logos-08.07.2022.067> (дата звернення: 02.08.2024).
45. Щедрова Г. П. Детермінанти впливу мас-медіа на формування міжнародної політики. Актуальні проблеми політики : збірник наук. пр.. *НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем.* – Одеса. 2017. №60. – С. 105-116.
46. Яковлев Д. В. Медіатизація політичної взаємодії в Україні: мас-медіа, аудиторія, влада. Дослідження політичної взаємодії в умовах трансформації суспільства : зб. наук. праць. – одеса : одеський нац. ун-т, 2013. С. 165–188. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/handle/123456789/4830> (дата звернення: 02.08.2024).

47. Agenda Setting Theory | Media's Role in Shaping Public Opinion. Media Theory. URL: <https://mediatheory.net/agenda-setting-theory/> (дата звернення: 02.08.2024).

48. Contributors to Wikimedia projects. Spiral of silence. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Spiral_of_silence (дата звернення: 02.08.2024).